

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	5
İÇİNDEKİLER	7
KISALTMALAR	9
1. GİRİŞ	11
2. İNSAN HAKLARINA YÜKLENEN ANLAM VE EVRENSELLİK İLİŞKİSİ	17
I. İnsan Haklarının Tanımına İlişkin İki Temel Yaklaşım	17
A. Ortodoks Yaklaşım: Sırf İnsan Olmaktan Kaynaklanan Haklar	18
B. Pratik Odaklı Yaklaşım: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku	22
II. İnsan Hakları Bakımından Evrenselliğin İki Anlamı	25
A. Tarih Ötesi Haklar	26
B. İnsan Haklarının Yaygınlığı: Devletler Arasındaki Uzlaşma	43
3. EVRENSELLİĞE İTİRAZ: KÜLTÜREL GÖRECİLİK	55
I. Terminoloji ve Tanım	55
II. Kültürel Görecilik Tartışmalarının Gündeme Gelişi	61
III. Kültürlenme ve Kültürlenmenin Bir Sonucu: Etnik Merkezcilik	65
IV. Kültürel Göreciliğin Bir Veçhesi Olarak Ahlaki Görecilik (Moral Relativizm)	68
V. Hoşgörü ve Kültürel Göreciliğin Türleri	74
4. İNSAN HAKLARINA YÖNELİK KÜLTÜREL GÖRECI ELEŞTİRİLER	77
I. Amerikan Antropoloji Derneği'nin Uyarısı	77
II. Kültürel Göreciliğin Öncüsü Olarak Tarihselcilik/Tarihsel Görecilik: Tarih Ötesi Hakların Reddi	83
III. İnsan Haklarının Batı Kültürünün Ürünü Olduğu ve Kültürden Kültüre Değiştiği Argümanı	91
A. Afrika Kültürü Perspektifinden İnsan Hakları	93
B. Hint Kültürü Perspektifinden İnsan Hakları	96
C. İslam Kültürü Perspektifinden İnsan Hakları	100
D. Çin Kültürü Perspektifinden İnsan Hakları	105
E. Genel Tespitler	107

5. EVRENSELLİK VE KÜLTÜREL GÖRECİLİĞİ UZLAŞTIRMA ÇABALARI	109
I. Uzlaştırma Kavramı.....	109
II. Kıyaslanmazlık Düşüncesini İnsan Haklarıyla Aşma Çabası: Claudio Corradetti'nin Çoğulcu Evrenselcilik (Pluralistic Universalism) Yaklaşımı	110
III. Emperyalist Olmayan Bir Evrensellik Savunusu: William Talbott.....	118
A. Ahlaki Paternalizmin Reddi.....	119
B. Yanılmazlık Düşüncesinin Reddi ve "Ahlaki Keşif Paradigması".....	123
IV. Görelî Evrensellik: Jack Donnelly	130
A. Fonksiyonel Evrensellik	131
B. "Hem Görelî Hem Evrensel"	138
C. Uzlaştırma Önerisi	143
V. Kültür Yoluyla Evrensellik: Alison Dundes Renteln	145
VI. Kültürel Göreciliğin Sözcülüğünden Tartışmayı Aşma Çabasına: Amerikan Antropoloji Derneği'nin Yeni Kararları.....	149
6. TARTIŞMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE YENİ BİR UZLAŞTIRMA ÖNERİSİ.....	155
I. Evrensellik ve Kültürel Göreciliğin Eleştirisi	155
A. Evrensellik'in Sonucu Olarak Ahlakî Emperyalizm Tehlikesi	155
B. Objektif Ahlakî Prensiplerin Tümüyle Reddedilmesi ve Mutlak Hoşgörü Anlayışı: Kültürel Göreciliğin Çelişkileri	162
II. Yeni Bir Uzlaştırma Önerisi	167
A. İnsan Haklarının Tarihselliği ve Kültürler Arası Ortak Değerler	167
B. Evrensel ve Yerelin Kültürler Arası İletişim ve Etkileşim Yoluyla Buluşması	170
C. Kültürler Arası İletişim ve Etkileşime Dayalı Uzlaştırmanın Temeli: Minimalist İnsan Hakları Teorisi	175
D. Kültürler Arası İletişim ve Etkileşimlere Dayalı Bir Uzlaştırmanın ÜİHH Uygulaması Açısından Sonuçları	185
7. SONUÇ.....	189
KAYNAKLAR.....	195

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AAD	Amerikan Antropoloji Derneği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations/ Güneydoğu Asya Milletleri Topluluğu
bkz.	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
c.	cümle
çev	çeviren
dn.	dipnot
E.B.	Evrensel Bildiri
ed.	editör
eds.	editörler
m.	madde
OED	Oxford English Dictionary
örn.	örneğin
s.	sayfa
UİHH	Uluslararası İnsan Hakları Hukuku
UK	United Kingdom
vd.	ve devamı
vs.	ve saire
yaz.	yazan

1. GİRİŞ

İnsan hakları güvenlik, eşitlik, siyasal katılım, eğitim, hukuk uygulaması gibi konularda evrensel standartlar bildirir. Dünya üzerindeki haklar ve ülkeler ise gelenek, din, sosyo-ekonomik gelişmişlik, günlük hayat pratikleri açısından muazzam bir çeşitlilik arz etmektedir¹. Söz konusu evrensel standartlar ve muazzam çeşitlilik arasındaki gerilim, insan haklarına yönelik “kültürel görecilik (*cultural relativism*)” olarak bilinen eleştiriyi ortaya çıkarmıştır.

Bu eleştiriyi ileri sürenler, bir kültüre ait değerın başka bir kültüre uygulanamayacağı gerekçesiyle, insan haklarının kendi kültürlerine bağlı bazı özelliklerle bağdaşmadığını vurgulamakta ve bu hakların kendi kültürleri açısından geçerli olamayacağını ifade etmektedir. Kültürel göreci eleştiriler, insan haklarının algılanmasını ve benimsenmesini etkileyebilecek bir potansiyele sahip olduğu için, bazı coğrafyalarda uygulanmasını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu sebeple evrensel insan haklarını dünyadaki kültürel çeşitlilikle uyumlu hale getirmeye; insan haklarında evrensellik-kültürel görecilik tartışmasında hem evrenselcileri hem de kültürel görecileri tatmin ederek tartışmanın iki tarafını uzlaştırabilecek bir insan hakları teorisine ihtiyaç vardır. Peki insan haklarının evrenselliği ile kültürel görecilik nasıl uzlaştırılabilir? İşte bu kitabın cevap vermeye çalıştığı ana soru budur.

Günümüz önde gelen insan hakları teorisyenlerinden Jack Donnelly'nin ifade ettiği üzere, evrensellik-kültürel görecilik tartışması insan hakları teorisinin muhtemelen en çok ele alınan konusudur². Öte

¹ Nickel, James (2019). Human Rights. *İçinde: Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/> (15.10.2020).

² Donnelly, Jack (2007). *The Relative Universality of Human Rights*. Human Rights Quarterly, 29(2), s. 282. Aynı yönde: Qureshi, S. (2012). Feminist Analysis of Human Rights Law. *Journal of Political Studies*, 19(2); David, Lea (2020). Human Rights as an Ideology? Obstacles and Benefits. *Critical Sociology*, 46(1), s. 37; Lamichhane, S. (2018). Universal Human Rights versus Domestic Courts: Reshaping the Cultural Relativist Debate in Nepal. *NJA Law Journal*, 12, s. 233; Wu, J. A (2022). Perspective

yandan bu konunun Türkçe insan hakları literatüründe yeterince işlendiğini söylemek zordur. Türkçe literatürde konuyu çeşitli açılardan ele alan yüksek lisans çalışmaları ve makalelerin, tartışmanın uzlaştırılmasına odaklanmadığı ve esaslı bir uzlaştırma önerisi getirmeye yönelik kapsamlı bir çalışmaya girişmediği görülmektedir³. Evrensellik-kültürel görecelik tartışmasıyla ilişkili tek doktora tezi⁴ ise 2021 yılında, okumakta olduğunuz bu kitabın bir doktora tez önerisi olarak kabul edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Evrenselliğe yönelik eleştiri-

of Objectivity in International Human Rights Treaties. *International Journal for the Semiotics of Law*, 35, s. 370.

- ³ YÖK Tez Merkezi Veri Tabanından [bkz.: https://tez.yok.gov.tr/Ulusal_Tez_Merkezi/giris.jsp (06.11.2022)] konuyla ilgili ulaştığımız yüksek lisans tezleri şunlardır: Durak, Mervenur (2022). *Kadının İnsan Haklarının Korunmasında Kültürel Görecelik ve Evrensel İnsan Hakları Gerilimi Kadın Sünneti Üzerinden Bir Tartışma*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Saraç, Nalan (2006). *İnsan Hakları ve Kültürel Görelilik*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bekirhan, Nur (2019). *İonna Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşüyle Kültürel Görelilik ve Evrensellik Gerilimi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Demir, Esra (2006). *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Altın, Pevrül Erdi (2019). *Evrensel İnsan Hakları ve Kültürel Rölativizm Bağlamında Seyla Benhabib*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konuyla ilgili Türkçe makaleler ise tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: Ekiz, Serkan (2022). İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelik. *İzmir Barosu Dergisi*, 87(2), ss. 15-60; Işıldaklı (2020). İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Rölativizmin Paradoksu. *Mersin Tarsus Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), ss. 17-29; Pekel, Abdulkadir (2019). İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Göreceliklik. *Liberal Düşünce*, 96, ss. 111-118; Avcı, Yasin (2016). Kuramsal Fizikteki Gelişmeler Bağlamında İnsan Haklarında Evrensellik-Kültürel Rölativite Tartışması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 28, ss. 207-234; Zabunoğlu, H. Gökçe (2011). Kültürel Görecelik ve İnsan Haklarının Evrenselliği. *Prof. Dr. Yahya K. Zabunoğlu'na Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, ss. 189-809; Demir, Esra (2008). İnsan Haklarının Evrenselliği Görüşü Karşısında Kültürel Rölativizm. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 14(2), ss. 209-242; Kuyurtar, Erol (2006). Kültürel Görecelik ve İnsan Hakları. *Sivil Toplum*, 4(13-14), ss. 59-71; Özyurt, Cevat (2006). Modern Bir Olgu Olarak İnsan Haklarının Küreselliği ve Kültürelliği. *Sivil Toplum*, 4(13-14), ss. 73-82; Özdek, Yasemin (1994). Evrensellik/Kültürel Görecelik Geriliminde İnsan Hakları. *Birikim*, 65, ss. 15-36.

- ⁴ Güler, Tuğba Sarıkaya (2021). *Siyasal Kültürün İnsan Hakları Anlayışı Üzerindeki Etkisi: Evrenselliğin Sınırları Üzerine Bir Tartışma*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

rilere kaynaklık eden antropolojideki kültürel görecilik/görelilik kavramı yerine, “siyasal kültür” kavramına odaklanan söz konusu doktora tezi, konuyu daha ziyade uluslararası ilişkiler çerçevesinde ele almakta ve evrensellik-kültürel görecilik tartışmasının uzlaştırılması sorusunu ele almamaktadır.

Bu kitabın amacı, evrensellik ve kültürel göreciliği uzlaştırmaya yönelik doktrinindeki çabalardan hareketle, tartışmanın uzlaştırılmasına yönelik bir öneri sunmaktır. İngilizce literatürde bu tartışmanın uzlaştırılmasına ilişkin önemli çalışmalar mevcuttur⁵. Bu çalışmaları analiz etmek, eksik bırakılan ya da ortak olan noktaları tespit etmek tartışmanın nasıl uzlaştırılabileceği sorusunu yanıtlamakta bize yardımcı olacaktır. Uzlaştırmacı görüşleri inceleyerek bir değerlendirme yapan bir çalışmaya İngilizce literatürde de rastlanmamaktadır. Bu sebeple, elinizdeki kitap insan hakları teorisi alanındaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Bu hedef, çalışmamızın kapsamı/sınırları ve yöntemini belirlemektedir. Esas olarak insan hakları teorisi alanına yöneldiğinden, çalışmanın esas veri toplama yöntemi literatür taraması, birincil kaynakları da bu alanda ortaya çıkan kitap ve makalelerdir. Dolayısıyla bu çalışmada ulusal ve uluslararası insan hakları hukukunun normlarına ve bu normlara ilişkin teorik değerlendirmelere evrensellik bağlamında yer yer değinilmişse de insan haklarının denetlenmesine ilişkin ulusal, bölgesel ya da uluslararası mercilerin kararlarına ve bunlarla ilgili literatüre yer verilmemiştir. Keza kültür hakkı ya da kültürel kimlik hakkıyla ilgili tartışmalar konu dışı bırakılmıştır⁶. Çünkü bunlar insan hakları perspektifinin dışına çıkmamaktadır. Kültürel göreci eleştiriler ise insan haklarının en belirgin özelliklerinden biri olan evrenselliği sorgulayan eleştirilerdir. Benzer şekilde, “çifte standart” eleştirisi gibi, esasen insan haklarının evrenselliğini hedef almayan⁷ eleştirilere yer verilmemiştir.

⁵ İnsan haklarında evrensellik-kültürel görecilik tartışmasının uzlaştırılmasına ilişkin öne çıkan teorik yaklaşımlar aşağıda (Bkz.: 5) detaylı olarak incelendiği için burada söz konusu eserlerin isim ve künyelerine yer verilmemiştir.

⁶ Örneğin bkz.: Fagan, Andrew (2017). *Human Rights and Cultural Diversity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

⁷ “Çifte standart” eleştirisi insan hakları normlarının uygulanmasında bazı ülkelerin çifte standart uyguladığı yönündeki eleştiridir. Halliday’ın isabetle tespit ettiği üye-

Bu kitap insan haklarında evrensellik-kültürel göreciliğin, hangi teorik zeminde uzlaştırılabileceği sorusuna cevap aradığı için öncelikle evrensellik ve kültürel görecilik kavramlarını ortaya koymakla işe başlamalıdır. Nitekim insan haklarına ilişkin evrensellik-kültürel görecilik tartışmalarında evrenselliğe verilen farklı anlamlar karmaşaya yol açabilmekte ve bu durum sağlıklı bir tartışma yürütülmesini engelleyebilmektedir⁸. Eva Brems, evrenselliğin insan hakları bağlamında kullanıldığı 16 adet anlam sıralamaktadır⁹. Keza Jack Donnelly insan haklarının evrenselliğine ilişkin 8 farklı anlamdan bahsetmektedir¹⁰. Bu kavram kargaşasını aşmak amacıyla ikinci bölümde insan haklarının tanımına bağlı olarak evrenselliğe ilişkin, “tarih ötesi evrensellik” ve “uluslararası hukuktaki yaygınlık/uzlaşma” olmak üzere iki temel anlam tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece hem çalışmanın sınır ve çerçevesini belirleme hem de çalışmadaki temel terimlerin anlamlarını belirginleştirme hedefi güdülmüştür.

Üçüncü bölüm ise kültürel görecilik kavramının açıklanmasına hasredilmiştir. Bu bakımdan öncelikle kültür ve kültürel görecilik kavramları tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu kavramların antropolojide nasıl kullanıldığını ortaya koymak, kültürel göreci eleştiriler insan hakları literatürüne antropoloji biliminden geçtiği için, söz konusu kavramların aydınlatılması açısından önemlidir. Bu sebeple kültürel göreciliğin antropoloji biliminde ne şekilde ortaya çıktığı ve hangi anlam ve amaçla kullanıldığı konularında ayrıntılara değinilmiştir. Keza evrensellik-kültürel görecilik tartışmasının önemli noktalarını oluşturan ahlaki görecilik ve hoşgörü kavramlarıyla kültürel görecilik arasındaki ilişki irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde antropolojideki kültürel göreciliğin, insan haklarına bir eleştiri olarak somut bir biçimde nasıl ortaya çıktığı ele alınmıştır. Bu bağlamda Amerikan Antropoloji Derneği'nin 1947 yılında yayınladığı İnsan Hakları Açıklaması, kültürel göreci eleştirilerin ana

re esasında bu eleştiriler insan haklarının evrenselliğini reddetmekten ziyade teyit etmektedir. Bkz.: Halliday, Fred (1995). *Relativism and Universalism in Human Rights: the Case of the Islamic Middle East*. *Political Studies*. 43, s. 157.

⁸ Brems, Eva (2001). *Human Rights: Universality and Diversity*. The Hague: Martinus Nijhof Publishers, s. 3.

⁹ Brems, 2001, ss. 4-16.

¹⁰ Donnelly, 2007, s. 288.

noktalarını ortaya ifade eden bir “manifesto”¹¹ olması hasebiyle analiz edilmiştir. Açıklamada, “insan haklarının tarih ötesi olmadığı” ve “bütün standart/değerlerin (bu arada insan haklarının) kültür ürünü olduğu” tespitleri ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda önce, kültürel göreci eleştirilerin öncüsü olarak, insan haklarına yönelik tarihsellik eleştirisi ele alınmış; daha sonra insan haklarının Batı kültürünün ürünü olduğuna ilişkin eleştiriler incelenmiştir. Bu eleştiriler insan hakları ile çeşitli kültürler arasında karşılaştırmalar yaparak insan haklarının bu kültüre uygun olmadığını ya da söz konusu kültürün Batı’ya göre daha farklı bir insan hakları perspektifi geliştirdiğini ileri sürmektedir.

Beşinci bölüm, tartışmanın uzlaştırılmasıyla ilgili doktrindeki çabalara ayrılmıştır. İnsan haklarında evrensellik-kültürel görecilik konusunda İngilizce’deki tüm çalışmaların incelenmesi mümkün olmadığından, burada doktrinde öne çıkan eserlerin tespit edilmesine ve bu eserlerde ortaya konan uzlaştırma yaklaşımlarının gösterilmesine gayret edilmiştir.

Kitabın iki ila beşinci bölümleri, insan haklarının evrenselliğinin, kültürel göreciliğin/göreci eleştirilerin ve uzlaştırma çabalarının ortaya konmasını hedeflemektedir. Dolayısıyla konunun anlaşılmasını sağlamaya yönelik açıklamalar dışında, ele alınan görüşlerle ilgili değerlendirmelere bu bölümlerde yer verilmemiştir. Altıncı bölüm ise gerek tartışmayla gerekse tartışmanın uzlaştırılmasının hangi teorik temelde mümkün olabileceği ile ilgili değerlendirmelerimizin yer aldığı bölüm olmuştur. Bu bağlamda öncelikle uzlaştırmanın gerekli olduğu çünkü hem insan haklarının evrenselliğinin hem de kültürel göreciliğin beraberinde bazı problemler getirebileceği düşüncesi irdelenmiştir. Bu sebeple öncelikle bu problemlere değinilmiş, daha sonra uzlaştırma çabalarına ilişkin eleştiri/değerlendirmelerden hareketle, kültürler arası iletişim/etkileşimleri ve John Rawls’un minimalist yaklaşımını temel alan bir insan hakları teorisinin, evrensellik ve kültürel göreciliğin uzlaştırılması sorununa çözüm getirebileceği iddia edilmiştir.

¹¹ Dahre, Ulf Johanson (2017). Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Realivism of Human Rights. *The International Journal of Human Rights*. 21(5), s. 614.

